

Dossier: «Repensant l'ensenyament de l'economia a la universitat»

UN DEBAT ACADÈMIC

El precari ensenyament de l'economia

Carlos Berzosa Alonso-Martínez

Catedràtic d'Economia Aplicada de la Universitat Complutense de Madrid

RESUM L'economia, tal com s'ensenyava actualment a la major part d'universitats del món, és objecte de controvèrsia. Es qüestiona des de determinats grups d'estudiants i professors la formació econòmica que es rep en les facultats i escoles superiors. La crítica que s'efectua s'ha intensificat amb la crisi, però ja s'havien produït diversos brots de protesta amb anterioritat.

El sistema és cíclic, les crisis són inevitables, i no són cosa del passat com el pensament dominant en economia havia arribat a creure i infondre. L'economia neoclàssica, en desenvolupar-se amb models d'equilibri, no és capaç d'entendre els processos dinàmics de l'economia, pel que les seves insuficiències no es deuen només a la incapacitat de predir una crisi sinó a la de proporcionar les eines necessàries per a la comprensió del funcionament de l'economia.

L'economia neoclàssica no ha de ser l'única teoria actualment en vigor, cosa que no vol dir que no s'estudiï el model IS/LM, però cal posar de manifest les seves limitacions i restriccions, alhora que com a model d'equilibri no respon al que succeeix en la realitat, que és el desequilibri i la vulnerabilitat. Per això cal tenir en compte altres aportacions, com la marxista, keynesiana, schumpeteriana, institucionalista i postkeynesiana

PARAULES CLAU economia neoclàssica; història econòmica; pensament econòmic; heterodòxia econòmica; economia postkeynesiana

The precarious teaching of economics

SUMMARY Economics as it is currently taught in the majority of universities worldwide is the object of controversy. Various groups of students and lecturers are questioning the economics education being given by universities and colleges. The criticism being made has intensified in the wake of the crisis, but a number of different protests were also springing up earlier to this.

The system is cyclical and crises are inevitable, not a thing of the past as per the belief spread by the dominant school of thought in economics. Because of its inextricable attachment to equilibrium models, neoclassical economics is incapable of understanding the dynamic processes in the economy, making it insufficient not only because of its inability to predict crises, but also because of its inability to provide the tools needed to understand the workings of the economy.

Neoclassical economics should not be the only theory currently in force. This does not mean the IS–LM model should not be studied, but its limitations and restrictions must be highlighted; as an equilibrium model it does not correspond to what happens in reality, which is disequilibrium and vulnerability. It is thus necessary to take into account other ideas, such as Marxist, Keynesian, Schumpeterian, institutional and post-Keynesian theories.

KEYWORDS *neoclassical economics; economic history; economic thinking; heterodox economics; post-Keynesian economics*

Introducció

L'economia, tal com s'ensenyava actualment a la major part d'universitats del món, és objecte de controvèrsia. Es qüestiona des de determinats grups d'estudiants i professors la formació econòmica que es rep en les facultats i escoles superiors. La crítica que s'efectua s'ha intensificat amb la crisi, però ja s'havien produït diversos brots de protesta amb anterioritat.

L'ensenyament de l'economia ha anat variant al llarg del temps, però en les últimes dècades s'observa una tendència general per convertir l'economia en un coneixement que pretén assemblar-se a les ciències pures, com la matemàtica, i experimentals, com la física. Es dona primacia, per tant, a l'ensenyament d'instruments quantitius i a models abstractes sustentats en la teoria neoclàssica. El rigor científic ve donat per la necessitat de quantificació i formalització, deixant de banda tot el que es considera, d'una manera despectiva, literatura econòmica.

La insatisfacció que senten els estudiants davant d'aquesta situació és lògica, ja que com han assenyalat en diferents escrits i manifestos, aquests coneixements es troben deslligats de la realitat. Amb aquest tipus d'aprenentatge no es coneix el funcionament del sistema econòmic, i amb prou feines se sap res de l'evolució i comportament de l'economia mundial i de les diferents regions i països. El que és més greu: amb l'instrumental teòric que s'ensenyava, no és possible de comprendre el món real.

Així, qüestions com la globalització, les desigualtats creixents, la concentració de la riquesa i del poder econòmic, l'existència de la pobresa i de la fam, l'ascens dels països emergents, els cicles i crisis econòmiques han desaparegut de l'objecte d'estudi. De totes maneres, quan s'aborden aquestes qüestions se'ls hi dedica poc temps a les classes i escàs espai en els manuals. Com a conseqüència, el tractament sol ser molt pobre i simplificador.

1. La crisi i el fracàs de l'economia

Així les coses, la crítica a l'economia s'ha intensificat amb la crisi iniciada el 2007 i que esclata el 2008, ja que no van ser capaços la major part d'economistes de predir-la i ni tan sols d'advertir dels riscos en què s'estava incorrent i que podien desembocar en el que realment ha succeït. Hi va haver una minoria, però, que sí va ser capaç de predir-la, o d'advertir dels riscos que hi havia, a causa de la fragilitat del sistema financer, el tipus de creixement que es donava amb un auge de la bombolla immobiliària, la qual cosa provocava la vulnerabilitat del moment, com a conseqüència del comportament i globalització de les finances (especulació, endeutament privat creixent, desregulació i excés d'emissió de titulacions d'alt risc), així com de la creixent desigualtat. Però no va ser el cas de la majoria de la professió acadèmica, executius d'empreses, serveis d'estudi i organismes econòmics internacionals. Una minoria la veu de la qual no va ser escoltada.

La manca de preparació dels economistes a l'hora d'enfrontar-se a esdeveniments no previstos i la incapacitat demostrada de veure els riscos que s'acostaven són, en gran part, resultat de la formació que es rep en el grau i postgrau. Els economistes que ocupen càrrecs de responsabilitat en la presa de decisions són producte d'uns

estudis insuficients i incomplets per afrontar la dinàmica social. L'ensenyament de l'economia està seriosament mutilat i debilitat per l'hegemonia del model neoclàssic, la manifestació més clara de la qual ha estat l'esclat de la Gran Recessió.

L'economia s'ha convertit en una branca de les matemàtiques, que s'utilitza amb altres mitjans quantitatius, com un fi i no com un mitjà per a la comprensió de la realitat. Ha anat perdent la seva naturalesa de ciència social. No es tracta ni de bon tros, per la meua part, de qüestionar la importància de les matemàtiques, l'estadística i l'econometria en la formació que han de rebre els economistes. Però no s'ha de convertir un mitjà en un fi, com tampoc eliminar altres coneixements que han de ser imprescindibles, però que avui dia ja no es consideren com a tals.

La desaparició, per exemple, d'ensenyaments que han de ser claus la posa de manifest Chang (2015) quan assenyala la progressiva desaparició en els plans d'estudi de la història econòmica. Això mateix subratlla Sen (2014) en el pròleg a una obra d'Hirschman: «Descriure aquest llibre com una de les decisives aportacions de Hirschman és per tant una declaració arriscada. I ho és més encara perquè aquest és un llibre –en realitat una breu monografia– sobre la història del pensament econòmic, un assumpte que rep escassa atenció i gaudeix d'un prestigi fins i tot menor avui dia, i que gairebé ha desaparegut dels programes de ciències econòmiques en la majoria de les universitats més importants de tot el món».

D'aquesta manera s'oblida el passat tant en l'evolució dels fets com de les idees dels grans economistes. Això és una greu mutilació en la formació, així com en la cultura dels futurs economistes. Sense comprendre el passat, difícilment es pot entendre el present i sobretot treure profit de les lliçons que la història ens ofereix. Aquest desconeixement condueix a cometre errors que ja es van donar en altres temps, i no aprendre dels economistes que ens van precedir és una greu deficiència, ja que es tracta en essència de saber com van afrontar el coneixement de la realitat del seu temps i dels problemes que tenien davant.

Això és tan bàsic com que resulta fonamental saber per què s'han donat canvis de paradigma en el pensament econòmic dominant en cada època, de la mateixa manera que cal estudiar les veus discordants davant de l'hegemonia d'unes determinades idees. D'aquesta manera es té un coneixement important per saber, d'una banda, que no hi ha hagut un consens entre els economistes al llarg de la història i en l'actualitat, tot i que sempre ha existit un paradigma predominant, i d'altra banda que l'hegemonia d'un pensament no és permanent sinó que ha patit canvis, fet que relativitza les teories econòmiques.

L'ensenyament actual no es preocupa del passat sinó d'ensenyar uns models vàlids per a tot temps i lloc, com si l'economia respongués a lleis naturals que ha calgut anar descobrint, modificant i millorant. Per tant, es dedueix que les lleis que regeixen l'economia són permanents, regides per l'eficiència del mercat, quan de fet són el producte de l'acció dels homes, que responen al seu torn a conjuntures concretes i específiques, el resultat de les quals és que són canviants, ja que modifiquen les relacions econòmiques i socials.

La renúncia a la història, al coneixement de l'economia real, l'abús de les matemàtiques, l'ús d'una teoria imperfecta i limitada és el que es troba darrere d'aquesta manca de previsió i de les mesures recomanades durant la crisi, que han estat molt desencertades. Sense que s'hagi proposat un nou paradigma, tal com va succeir en les crisis dels trenta i els setanta del segle passat. Això no vol dir que tot canvi de paradigma sigui positiu. Ho va ser als anys trenta però no així als setanta, ja que mentre que les bases teòriques keynesianes i les intervencions dels governs van proporcionar als països avançats trenta anys de prosperitat, les formulacions monetaristes, expectatives racionals i d'economia d'oferta no han aconseguit els índexs de creixement anteriors, i han contribuït a crear un món més desigual, inestable i incert.

2. Les limitacions de l'economia convencional

Convé assenyalar que l'economia actual no és el resultat de coneixements acumulats al llarg de l'evolució històrica, sinó que hi ha hagut ruptures i, com ja s'ha assenyalat, canvis de paradigma. Aquests canvis de vegades són profunds, com és el cas del canvi que té lloc entre l'economia clàssica i Marx, encara que aquest beu de les fonts clàssiques però utilitza un aparell analític diferent i arriba a conclusions molt diferents sobre el funcionament del capitalisme. Posteriorment, la neoclàssica suposa un gran canvi amb relació a la clàssica pel que fa als conceptes

i mètodes, tot i que, malgrat l'abandó gairebé total de l'aparell analític, es mantenen com a fil conductor els principis del liberalisme econòmic i els avantatges competitius del mercat. Una altra ruptura es produeix amb Keynes en relació amb l'economia neoclàssica, encara que es discuteixi l'envergadura d'aquesta bretxa. Finalment, la que té lloc en els setanta quan sorgeixen teories antikeynesianes, que posen l'èmfasi en l'eficiència dels mercats, alhora que el contraposen a les fallades de l'Estat.

Els grans canvis en la teoria produïts en el segle xx han coincidit amb les crisis dels trenta i dels setanta. Això contrasta amb la situació actual, ja que els economistes ortodoxos no han demostrat capacitat suficient per modificar els supòsits bàsics predominants avui dia, ja que el que avui s'explica és l'hegemonia d'un model monolític sense donar cabuda a altres aportacions econòmiques d'interès, ni al coneixement dels fets reals actuals, ni a la història econòmica ni al pensament econòmic. Aquestes insuficiències són tan evidents que es necessita un canvi, però tot i això, i malgrat la tossuderia dels fets, la ciència econòmica convencional segueix impertorbable i no pensa cedir davant les esquerdes que la crisi ha provocat en la microeconomia i macroeconomia vigents.

Es justifica la necessitat de seguir ensenyant aquest model, ja que no ha estat el que ha fallat davant l'explosió de la crisi, sinó l'enginyeria financera, l'avarícia, la cobdícia o el mal comportament dels dirigents bancaris. Es tracta fonamentalment de donar interpretacions d'aquest tipus per salvar la teoria tal com s'ensenya. De pas, per no posar en qüestió el funcionament del sistema econòmic i de la fase actual, caracteritzada per la desregulació. Però són massa fallades les que han tingut lloc per suposar que els errors o la falta de visió és el que ha propiciat el desencadenament dels fets que han donat lloc a una interrupció del cicle expansiu.

La cultura de la satisfacció predomina i se segueix ensenyant el mateix com si la crisi no hagués tingut lloc i no fos amb ells. És una mostra més de l'aïllament en què es troba sumida l'economia com a àrea de coneixement i l'allunyament del comportament de la realitat. Es confia cegament en els mercats com si aquests no haguessin fallat i demostrat al seu torn, una vegada més, que es troben lluny de ser eficients. Fins i tot en el supòsit ideal que ho fossin, fet que no sempre és així, no per això es generen models socialment desitjables.

De totes maneres, la crisi ha generat una notable i abundant literatura que pretén explicar les causes que l'han generat. Això ha suposat un interès per la història, sobretot per la crisi dels trenta, alhora que es recupera el debat que va tenir lloc aleshores per trobar remeis per a la recerca d'una sortida. De manera que s'han tornat a revitalitzar els estudis sobre Keynes; en menor mesura, també sobre Kalecki; així com les controvèrsies que van tenir lloc, principalment, entre Keynes i Hayek.

Crida l'atenció també la recuperació que s'ha fet de Marx i d'autors seguidors seus, a causa principalment del fet que aquest pensador va ser un gran teòric sobre les crisis capitalistes, sense oblidar els seus articles de premsa en què analitza d'una manera més conjuntural, però molt aguda, les crisis que li van tocar viure. Alguns d'ells semblen totalment actuals.

La recuperació de la història del pensament i del transcurs dels fets es produeix, però, entre una minoria dins el món acadèmic. No obstant això, les contribucions són sòlides i molts dels articles i llibres haurien de ser d'obligada lectura a les facultats i escoles d'economia. Els corrents de pensament marxista, institucionalista, neokeynesià, postkeynesià i estructuralista adquireixen un nou reconeixement entre grups de professors i estudiants, però no en el món acadèmic majoritari, que continua buscant l'elegància formal, encara que no sigui explicativa de gairebé res del que passa al món real.

En suma, perquè l'economia no quedi tancada als despatxos i aules dels centres d'ensenyament superior, resulta necessari un canvi que en molts casos suposa tornar al que va constituir l'eix principal dels ensenyaments en el passat recent. Els currículums escolars són incomplets i molt mutilats en prescindir de la història, de l'estudi de les institucions i de l'anàlisi dels fets reals. Pel que la formació de l'economista no es pot basar només en la formulació de models abstractes, sobretot en aquells que l'abstracció, necessària en tota teoria, no es fa tenint en compte els factors més determinants en l'evolució i el funcionament econòmics.

Per tant, tot pla d'estudis de grau que es preï ha de contenir matemàtiques, estadística, econometria, teoria econòmica, economia internacional, economia mundial i del país on s'estudia, organismes internacionals i sector públic. En concret, una visió formativa i global, deixant per als màsters estudis més especialitzats i d'economia avançada. D'aquesta manera, els plans d'estudi s'enriquieren enfront de la pobresa actual, encara que resulta indubtable que la interpretació del passat i del present admet enfocaments molt diferents. Però això està dins de la llibertat de càtedra, i el que ha de predominar sempre és el rigor acadèmic.

3. Quina teoria econòmica cal ensenyar?

D'allò que s'ha dit fins aquí, es dedueix que no serveix per ser un bon economista conformar-se amb l'estudi d'instruments quantitius i de la teoria econòmica, sinó que cal complementar-ho amb altres disciplines com les que he assenyalat. Ara bé, vol dir això que un ensenyament d'aquestes característiques pot resoldre el problema de la predicció d'una crisi?

Aquesta és una qüestió important, ja que una de les crítiques que s'han fet a l'economia és la seva falta de capacitat predictiva davant la crisi. Això es deu, sens dubte, a les limitacions assenyalades i al biaix que ha pres l'ensenyament oficial en els últims temps. Tanmateix, hi ha economistes rellevants, com Krugman, que aquest error de predicció el consideren més una conseqüència d'una falta de visió que d'una insuficiència teòrica. De fet, ell venia anunciant la possibilitat d'una crisi davant d'altres que no la van veure venir, i tots ells utilitzant el mateix instrumental teòric, la síntesi neoclàssica-keynesiana. Fet que suposa una defensa de l'economia convencional enfront d'altres enfocaments.

Altres analistes han posat l'accent en què una fallada de previsió no elimina la naturalesa científica de l'economia. Es posa l'exemple dels geòlegs, que no han estat capaços fins ara de predir quan tindrà lloc un terratrèmol i quina serà la seva intensitat, i això no suposa que es qüestioni la geologia com a ciència. Aquest argument pot ser considerat com a vàlid sempre que a l'economia actual no li donés per predir. Les prediccions en general es desvien poc del que posteriorment passa en temps de calma i d'auge econòmic, encara que aquests són limitats, però els seus errors queden més en evidència en períodes que precedeixen a la crisi i en el mateix desenvolupament d'aquesta.

Hi ha qui també assenyalen, com en el cas de Gerchunoff (2010), la impossibilitat de preveure un fet d'aquesta naturalesa: «En els processos socials, només quan els fets han ocorregut és que es tornen inevitables; només se sap que un procés de creixement i de bonança econòmica és una bombolla quan esclata; la noció de bombolla és *ex post*. Si una crisi no és una sorpresa per als contemporanis, llavors no hi ha tal crisi».

Comparteixo parcialment aquesta afirmació, ja que la meua disconformitat ve donada perquè sí que hi ha hagut autors que van estudiar la bombolla immobiliària abans que esclatés. Els seus escrits hi són, si bé és cert que això no suposa que es preveïés l'esclat tal com s'ha donat –molts parlaven d'un aterratge suau–, com tampoc l'envergadura i intensitat de la crisi que ha tingut lloc.

A més, sempre ens queda per saber què és el que realment hagués passat si s'adverteixen els riscos i, a més, si s'haguessin pres les mesures preventives necessàries davant el perill que s'acostava, fent cas d'aquests avisos, el que resulta realment improbable per part dels polítics responsables de prendre decisions. En moments d'eufòria, que solen ser els precedents d'un esclat de la crisi, ni els empresaris ni els polítics són conscients que això es pot acabar. Es minimitza el problema, però en tot cas els economistes podrien haver salvat la seva reputació una vegada que les seves advertències no van ser escoltades. El problema és que la major part dels economistes van ser incapaços de veure el que estava passant. La minoria semblava predicar en el desert.

Com diu al seu torn el mateix Gerchunoff: «En qualsevol cas, esperits il·lustrats poden tenir esperances que enmig de l'optimisme s'estigui incubant l'ou de la serp, però aquests esperits no podran impartir un consell eficient cridant a la prudència a tota la societat, ja que en tant eficient (i per tant creïble), el consell anul·la la crisi en instal·lar la frugalitat i la cautela allà on regnava l'amor al risc. És cert que sempre hi va haver fallades de política i fallades reguladores, i que l'examen d'aquestes fallades es pot aprendre per al futur, però les crisis són inherents a un món capitalista que se sosté sobre els *animal spirits* i a un món democràtic que se sosté sobre l'esperança del progrés social».

De tot això es dedueix que el sistema és cíclic, que les crisis són inevitables, i que no són cosa del passat com el pensament dominant en economia havia arribat a creure i infondre. L'economia neoclàssica, en desenvolupar-se amb models d'equilibri, no és capaç d'entendre els processos dinàmics de l'economia, pel que les seves insuficiències no es deuen només a la incapacitat de predir una crisi, sinó la de proporcionar les eines necessàries per a la comprensió del funcionament de l'economia. No és només un problema de visió, com diu Krugman, sinó d'alguna cosa més profunda, doncs el que fallen són els instruments teòrics.

L'economia neoclàssica no ha de ser l'única teoria actualment en vigor, el que no vol dir que no s'estudii el model IS/LM, però cal posar de manifest les seves limitacions i restriccions, alhora que com a model d'equilibri no respon al que succeeix en la realitat, que és el desequilibri i la vulnerabilitat.

Per això cal tenir en compte altres aportacions molt útils, com poden ser les de l'economista postkeynesià Minsky, les contribucions del qual al coneixement de la fragilitat del sistema financer són indispensables per entendre millor les causes de la crisi actual. Mort fa uns quants anys, el reconeixement a la seva obra li arriba després de mort, ja que la major part de llibres sobre la crisi l'esmenten. Un autor seguidor de la seva obra, Steve Keen, ha estat considerat per l'enquesta que va fer la fundació Revere a cinc mil economistes com el primer a predir la crisi actual. El seu llibre *L'economia desemmascarada* és una crítica de les millors que he llegit a l'economia neoclàssica, alhora que analitza les causes de la Gran Recessió, així com les limitacions de Krugman a l'hora d'entendre la crisi. És en aquest cas on es posa més clarament de manifest les insuficiències del model de la síntesi neoclàssica-keynesiana per comprendre globalment la crisi en tenir, entre altres coses, una visió parcial, ja que no considera en la seva essència el funcionament del sistema financer.

Bibliografia

- CHANG, HA-JOON (2015). *Economía para el 99% de la población*. Barcelona: Debate.
- GERCHUNOFF, P. (2009). Pròleg a Bleger i Leonardo, *Crisis global: Una mirada desde el Sur*. Buenos Aires: Capital Intelectual.
- KEEN, S. (2015). *La economía desenmascarada*. Madrid: Capitán Swing.
- SEN, A. (2014). Pròleg a A. Hirschman. *Las pasiones y los intereses*. Madrid: Capitán Swing.

Carlos Berzosa Alonso-Martínez

berzosa@ccee.ucm.es

Catedràtic d'Economia Aplicada de la Universitat Complutense de Madrid

Catedràtic d'Economia Aplicada de la Universitat Complutense de Madrid i rector d'aquesta universitat del 2003 al 2011. Imparteix ensenyament fonamentalment en les disciplines d'estructura econòmica mundial i desenvolupament econòmic.

És president de la Societat d'Economia Mundial, que edita la *Revista de Economía Mundial* (REM), i director de la publicació *Revista de Economía Crítica*. Pertany al consell editorial de la revista mensual *Temas para el Debate* i ha dirigit la col·lecció d'economia de l'editorial Síntesis.

Doctor *honoris causa* per la Universitat Nacional de Piura (Perú) i la Universitat de Tarapacá (Xile), ha estat president de la Fundació General de la Universitat Complutense i és acadèmic d'honor de la Reial Acadèmia de Doctors d'Espanya.

Els textos publicats en aquesta revista estan subjectes –llevat que s'indiqui el contrari– a una llicència de reconeixement 3.0 Espanya de Creative Commons. Podeu copiar-los, distribuir-los, comunicar-los públicament i fer-ne obres derivades sempre que reconegueu els crèdits de les obres (autoria, nom de la revista, institució editora) de la manera especificada pels autors o per la revista. La llicència completa es pot consultar a <http://creativecommons.org/licenses/by/3.0/es/deed.ca>.

